

صادقانه با سعید

نقدی بر کتاب «مجموعه عکس جنگ»

طاهره سادات حسینیان*

چکیده

این یادداشت، نقد و تحلیل کوتاهی بر کتاب مجموعه عکس جنگ «سعید صادقی» است و نگارنده سعی دارد با نگاهی به محورهای چهارگانه^(۱) معرفی کلی اثر و مؤلف،^(۲) تحلیل بیرونی و خاستگاه اثر و مؤلف آن،^(۳) تحلیل درونی و جایگاه اثر، و^(۴) نقد و ارزیابی اثر، به بررسی ارزش‌ها و کاستی‌های این کتاب بپردازد. در این راه بعد از بیان توضیحی درباره عکاسی جنگ، به معرفی عکاس و سوابق کاری او پرداخته شده است. پس از تحلیل و نقد اثر، جایگاه آن در میان آثار مرتبط با عکاسی جنگ، ارزش‌مند تلقی شده و علی‌رغم کاستی‌ها، یکی از مهم‌ترین کتب عکاسی جنگ شمرده می‌شود.

کلیدواژه: عکاسی، جنگ، نقد، عکاس، مجموعه، کتاب.

مقدمه

در مسیر ثبت تحولات تاریخی، همواره انسان‌های فراوانی کوشیده‌اند و هر یک به سهم خود، به انتقال اخبار و مستندات مهم تاریخ به نسل‌های بعد کمک کرده‌اند؛ بعضی با نوشتن، بعضی با ساختن فیلم و بعضی با ثبت عکس. وقوع جنگ‌های بزرگ و متعدد در جهان و لزوم ثبت گزارش‌های تصویری از آن‌ها در مطبوعات، موجب تمایل یافتن عکاسان به ثبت جنگ و سپس پرورش یافتن نسل ویژه‌ای از آن‌ها، با عنوان «عکاس جنگ» شده که به‌طور تخصصی به عکاسی از جنگ‌ها و وقایع مرتبط با آن‌ها می‌پردازند. عکاسی جنگ از آن جهت اهمیت دارد که می‌تواند عمق یک فاجعه جنگی وحشتناک را که با قلم و نوشتار قابل انتقال نیست، بیان کند و به همین دلیل، یکی از خطرناک‌ترین حوزه‌های عکاسی محسوب می‌شود؛ چرا که عکاس، پایه‌پای جنگ‌جویان و در خط مقدم نبرد حضور دارد، اما تنها اسلحه‌ای که در دست دارد دوربین اوست و هر لحظه ممکن است مورد اصابت گلوله و خمپاره و... یکی از طرفین درگیر قرار بگیرد. جنگ ایران و عراق نیز از این قاعده مستثنا نبوده و در طول هشت سال، عکاسان فراوانی به خود دیده‌است. عکاسانی که تعداد زیادی از آن‌ها خود رزمنده بوده و فارغ از تعهد کاری به یک آژانس خبری عکاسی می‌کردند و عکس‌هایی مستند، بکر و خالص از آن روزها به یادگار گذاشته‌اند.

* دانش‌جوی مقطع ارشد، رشته عکاسی، دانشگاه هنر، پردیس فارابی.

Tahereh.1998@gmail.com

معرفی کلی اثر و مؤلف آن

این کتاب با ۱۸۶ صفحه، در قطع خشتی بزرگ (۲۲در۲۲) و با جلد شومیز، توسط «انتشارات روایت فتح» با همکاری سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، در سال ۱۳۷۹ (چاپ اول) در تیراژ ۳۳۰۰ نسخه و با مدیریت هنری «علی وزیریان»، به چاپ رسید. تصویر تمام صفحه روی جلد، یکی از عکس‌هایی است که در صفحه ۱۵۴ کتاب نیز وجود دارد و پرتره کوچک پشت جلد، تصویر خود عکاس است که در صفحه آخر کتاب هم آمده است.

سعید صادقی متولد سال ۱۳۳۶ در شهر تبریز است. او از سال ۱۳۵۶، همزمان با دوران انقلاب اسلامی، فعالیت عکاسی‌اش را آغاز کرده و سپس در سال ۱۳۵۸ و با شروع جنگ تحمیلی، با سمت عکاس و خبرنگار در روزنامه جمهوری اسلامی به کار خود ادامه داد. پس از آن در سینما و تلویزیون کشور مشغول به کار شد و عکاسی فیلم‌های سینمایی «دل و دشنه» و «هبوط» (۱۳۷۲) و فیلم‌برداری «پایان کودکی» (۱۳۷۲)، مجموعه «تلفن» (۱۳۷۳)، «عاشقانه» (۱۳۷۴)، «دختران گلاب» (۱۳۷۵)، مجموعه‌های «سرزمین ملائک» و «رهایی» (۱۳۷۶)، «عشق طاهر» (۱۳۷۷)، «مرگ سیاوش» و «داستان معصومه» (۱۳۷۸)، «آخرین روز تابستان» (۱۳۷۹) را در کارنامه دارد. وی هم‌چنین نمایشگاه‌های اختصاصی و گروهی فراوانی را در طی سال‌ها برگزار کرده، کتاب‌هایی منتشر کرده، در جشنواره‌های متعددی به عنوان داور حضور یافته و یا حائز رتبه برتر شده است که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

نمایشگاه‌ها: موزه هنرهای معاصر (۱۳۶۰، ۶۳ و ۶۴)، عکس کودکان (۱۳۶۱)، جنگ تحمیلی (۱۳۶۲)، هنر و ادبیات در خدمت جنگ (۱۳۶۴)، نمایشگاه بین‌المللی زاگرب (۱۳۶۴)، جشنواره عکس انجمن سینمای جوان (۱۳۶۵).

داوری‌ها: عضو هیئت داوران دومین، سومین، چهارمین و پنجمین دوره جشنواره فیلم‌های دفاع مقدس (۱۳۶۷، ۶۹، ۷۱، ۷۳)، عضو هیئت داوران تبلیغاتی عکس و پوستر و آنونس در دوازدهمین و چهاردهمین جشنواره فیلم فجر، عضو هیئت داوران عکس و تبلیغات جشنواره «زن» (۱۳۷۷)، عضو هیئت داوران عکس مطبوعات در سه دوره جشنواره مطبوعات، عضو هیئت داوران جشنواره بزرگ هنری مهر (۱۳۷۸).

برتری‌ها: نفر اول مسابقات سراسری دهه فجر (۱۳۶۵ و ۶۷)، نفر اول مسابقه عکس قرارگاه خاتم‌الانبیا (۱۳۶۴)، نفر اول جشنواره عکس سینمای جوان (۱۳۶۵)، جایزه ویژه و به خاطر فعالیت مستمر در جبهه‌های جنگ (۱۳۶۶)، جایزه بزرگ مسابقه عکس یونسکو (۱۳۶۷)، لوح زرین یادبود هشت سال دفاع مقدس (۱۳۶۷)، نفر اول جشنواره مهر در موضوع «تصویر امام، جنگ و انقلاب» (۱۳۷۷)، دیپلم افتخار بهترین فیلم‌بردار در جشنواره فیلم کودکان کرمان برای فیلم «دختران گلاب» (۱۳۷۵).

ایشان در سال ۱۳۸۵ نشان شجاعت و در سال ۱۳۸۶ نشان درجه یک هنری را از شورای انقلاب فرهنگی دریافت نمودند. هم‌چنین عضو شورای سیاست‌گذاری و دبیر علمی دوسالانه عکاسی معاصر جهان اسلام فرهنگستان هنر می‌باشند و به عنوان تعیین‌کننده درجه هنری هنرمندان متقاضی در رشته عکاسی وزارت ارشاد فعالیت دارند.

تحلیل بیرونی و خاستگاه اثر و مؤلف آن

کتاب سعید صادقی در انتشارات روایت فتح به چاپ رسیده؛ نشری که شهرت آن بیش تر به سبب انتشار کتاب‌های متنی، و در حوزه‌های جنگ، مقاومت و مذهب، در ایران و جهان است، مانند زندگی‌نامه‌ها و خاطرات جانبازان و خانواده شهدا، روایت همسران شهدا درباره شهیدان، داستان‌هایی از دفاع و پایداری و خیزش‌های اسلامی و... اما تعدادی کتاب شعر و عکس نیز در کارنامه دارد؛ مانند کتاب «عکاسی در جنگ» از «سعید جانبرزگی» و کتاب «روایت تصویری از حماسه ۹ دی ۸۸».

مجموعه سعید صادقی، دارای ۱۵۷ عکس است که در ابعاد متفاوت، و به صورت‌های افقی و عمودی (portrait و landscape) روی کاغذ گلاسه چاپ شده‌اند. در آغاز کتاب، شش برگه کاغذ کاهی وجود دارد که پس از بسم‌الله و شناسنامه آغاز کتاب، و تکرار عنوان و نام عکاس، در سه صفحه آن متن زیارت عاشورا به خط نسخ، دیده می‌شود. در چهار صفحه بعد، متنی ادبی از «عبدالمجید حسینی‌راد» با عنوان «آیه‌های خاموش»، آورده شده‌است. ایشان استاد دانشگاه، نقاش و پژوهش‌گر، متولد ۱۳۳۸ در بهبهان و متوفی ۱۳۹۳ در تهران بودند. عضویت در هیئت علمی دانشکده هنرهای زیبا، عضویت در شورای سیاست‌گذاری و هیأت انتخاب دومین نمایشگاه طراحی تهران و پنجمین دوسالانه نقاشی ایران و سومین نمایشگاه هنر جدید و همچنین دبیری اولین و دومین نمایشگاه هنر مفهومی ایران، از دیگر فعالیت‌های این هنرمند فقید بود.

عبدالمجید حسینی‌راد در آیه‌های خاموش، در ابتدا با اشاره به امام خمینی (ره) و نسلی که با ایشان زیست و انقلاب را به ثمر رساند، به جنگ تحمیلی پرداخته و با ذکر خاطرات و بیانی ادبی از حال و هوای رزمندگان و فضای جبهه‌ها، آن دوران را دری گشوده از آسمان بر زمین می‌داند که کیمیای وجود رزمندگان را متجلی و جوهر ذاتی ایشان را متبلور نموده‌است. سپس به نقش مهم ایمان به خداوند و توکل الهی در میان رزمندگان می‌پردازد، جبهه‌های نبرد حق علیه باطل را احیای عظمت تاریخ صدراسلام و جنگ‌های آن زمان می‌داند و با اشاره به سنگ‌ریزه‌های رهاشده از سوی ابابیل برسپاه ابرهه، گلوله‌های رزمندگان را بدان‌ها تشبیه نموده و پیروزی‌های ایشان را تکرار همان معجزه الهی می‌پندارد.

نویسنده متن با اشاره به قیام عاشورا، نسل خود را جوشیده از نسل امام حسین (ع) می‌داند؛ نسلی که با بسیج معنا یافته و شکوفا شده‌است. او نی‌زارهای هورالهیوز و آبراهه‌های پیچ‌درپیچ میان نخلستان‌ها را شاهد رازهای فراوان رزمندگان قلمداد نموده و مادران شهیدان را امانت‌دارانی توصیف کرده‌است که در حفظ، حراست و سپس تقدیم این امانت، از هیچ تلاشی کوتاهی نکرده‌اند و فرزندان خویش را در پاسخ به ندای حسینی، تقدیم آستان دوست نموده‌اند. وی با اشاره به خرم‌شهر و مسجد جامع، آن را به عنوان مکان معراج ارواح شهیدان توصیف می‌نماید که مدتی در آتش کینه دشمن سوخت؛ اما با استقامت، فداکاری و شهامت آزاد شد و لذا از آن تاریخ، واژگانی چون سوم خرداد، مسجد جامع و خرم‌شهر در ادبیات ما جاودان گردیده‌است.

حسینی‌راد، عشق به امام حسین (ع) را قوت قلب رزمندگان دانسته، حضور جوانان در جبهه‌ها را پاسخ به ندای «هل من ناصر» توصیف نموده و تأکید می‌کند که این سرزمین بارها به دست دشمنانی هم‌چون مغول‌ها ویران شده، فرزندانش آواره گردیده و پدران و مادرانش در سوگ فرزندان‌شان نشسته‌اند، اما دوباره با قدرت ایمان و اراده، آن را ساخته و آباد

نموده‌اند. سپس تصریح می‌نماید که بعد از جنگ نیز با خون‌های شهیدان عالی‌مقام و مظلومیت جانبازان و صبر و شکیبایی پدران و مادران، دوباره این سرزمین آباد خواهد شد. چرا که خداوند، شهیدان را حجت‌های خود بر زمین می‌داند و زمین همیشه از آن خداوند است.

پس از تمام عکس‌ها و در پایان کتاب، سه برگه کاغذ کاهی دیگر وجود دارد که یکی از آن‌ها، در بردارنده یادداشت «سیف‌الله صمدیان» برای این کتاب و برای سعید صادقی، با عنوان «عکس‌های جاودانه» است و در صفحات بعد، اطلاعات تک‌تک عکس‌ها همراه با شماره صفحات کتاب و در آخر، رزومه عکاس و یک پرتره از او، وجود دارد. نکته قابل تأمل این‌که، هیچ بیانیه یا یادداشتی از خود عکاس، همراه عکس‌ها ارائه نشده‌است.

سیف‌الله صمدیان متولد ۸ بهمن ۱۳۳۲ در شهرستان ارومیه است. از جمله فعالیت‌های وی می‌توان به تأسیس بانک عکس در خیرگزاری جمهوری اسلامی (۱۳۵۹)، تدریس فتوژورنالیسم در دانشگاه تهران، دانشکده هنر و دانشگاه آزاد اسلامی، فیلم‌برداری فیلم «ABC» آفریقا به کارگردانی «عباس کیارستمی»، شرکت در وردپرس فتو، سردبیری نشریه نیوزویک، نشریه نشنال جئوگرافی و نشریه تایم، اشاره کرد.

صمدیان در عکس‌های جاودانه، ابتدا درباره هنر عکاسی جنگ و خطرات آن در طول جنگ‌های متعدد در نقاط مختلف جهان صحبت کرده و به سخنان عکاسان معروف درباره عکاسی جنگ اشاره می‌کند. او پس از بیان اهمیت وجه استنادی و تاریخ‌ساز عکاسی، به بررسی ارزش عکس در دوران جنگ هشت ساله ایران و عراق و قابل قیاس بودن آن با آثاری در سطح جهانی می‌پردازد. وی در پایان، سعید صادقی را هم از جهت حضور تقریباً یکسره و مداوم از آغاز تا پایان جنگ و هم از حیث کیفیت عکس‌های گرفته‌شده و خلاقیت‌های شخصی و جسارت عکاس، در رأس عکاسان جنگ ایران می‌داند.

تحلیل درونی و جایگاه اثر

می‌توان گفت عکس‌های مجموعه با یک روال کلی چیده شده‌اند؛ به این معنا که در ابتدای کتاب بیش‌تر شاهد تصاویر اعزام نیروها، در میانه کتاب عملیات‌ها و در انتها، شاهد تشییع شهدا و تصاویر خانواده‌هایشان هستیم. هرچند عکس‌های عملیات‌ها از ترتیب تاریخی آن‌چنانی برخوردار نیستند و حتی در صفحات آغازین کتاب، فتح خرم‌شهر را مشاهده می‌کنیم!

عکس‌ها وجوه جامع و کاملی از تمام جنگ را پوشش می‌دهند و مجموعه قابل اتکایی برای بررسی آن‌روزها به شمار می‌آیند؛ زیرا نه تنها اکثر مناطق و عملیات‌ها را شامل می‌شوند، بلکه از انواع فعالیت‌های پشت جبهه، حضور فعال زنان، سنین مختلف افراد حاضر در میدان‌های نبرد و نوع تعامل‌شان با یک‌دیگر، وسایل و تجهیزات شخصی و عمومی آدم‌ها، انواع خودروها و خاکریزها و ساختمان‌ها، شرایط آب‌وهوایی و...، اطلاعات کامل و دقیقی را ارائه می‌دهند.

نقد و ارزیابی اثر

عکس‌ها در ابعاد متفاوتی در کتاب وجود دارند. به نظر می‌رسد در بیش‌تر صفحات، چاپ بزرگ تمام‌صفحه یا دوصفحه‌ای روبرو، موجب افت کیفیت مضاعف این عکس‌های نگاتیو قدیمی شده‌است. از آن مهم‌تر این‌که، رسیدن نیم یا بخشی از عکس به صفحه روبرو، موجب قرارگرفتن بخشی از آن در محل تالی وسط کتاب (بخش داخلی عطف) و از دست رفتن قسمتی از اطلاعات مهم و اصلی عکس شده‌است. فضای خالی باقی‌مانده در کنار این عکس‌ها و در اطراف سایر عکس‌هایی که از اندازه صفحه کوچک‌تر هستند، گاهی به رنگ سفید و گاهی به رنگ مشکی است و این یعنی نوعی یک‌دستی یا روند اصولی در این زمینه مشاهده نمی‌شود. (بعضی عکس‌ها تحت تأثیر قاب‌گرفته‌شدن با رنگ سفید و بعضی دیگر، تحت تأثیر قاب‌گرفته‌شدن با رنگ مشکی هستند. سایر عکس‌ها تمام سطح صفحه را پوشانده‌اند.) کیفیت عکس‌ها، وضوح یا تار شدگی و میزان گرین موجود در آن‌ها به‌شدت با هم متفاوت است. این امر ممکن است به دلیل متغیر بودن دوربین، نگاتیو و تجهیزات مورد استفاده عکاس، زمان و ساعت عکاسی و شرایط مختلف موجود در صحنه جنگ یا روزهای قبل و بعد از آن باشد. این تفاوت‌ها موجب به وجود آمدن انواع ضعیف‌تر و قوی‌تر کادربندی نیز شده‌است. به‌طور مثال، در عین حال که در صفحه ۱۵۵ کتاب شاهد یک تصویر کم‌رنگ و کم‌کنتراست و در نتیجه همراه با تاری و جزئیات کم هستیم، در صفحات ۳۲ و ۸۸ تصاویری با کیفیت‌تر و پرکنتراست‌تر را می‌بینیم.

هنگامی که بیننده به نیت تماشای تصاویر، به ورق کتاب می‌پردازد، متوجه می‌شود که هیچ اطلاعاتی در همان صفحات عکس‌ها وجود ندارد و با توجه به حجم کتاب و سبک عکس‌ها، اگر حوصله به پایان رساندن آن را نداشته باشد، هیچ‌گاه نخواهد فهمید که در پایان کتاب، دو صفحه به موضوع یا اتفاق درون عکس‌ها و شماره صفحه آن‌ها اختصاص داده‌شده. هرچند این اطلاعات کافی نیستند و مثلاً نوشتن تاریخ وقوع اتفاق نیز ضروری به نظر می‌رسد. دیگر آن‌که برای تطبیق دادن هر عکس با اطلاعات، این همه رفت‌وبرگشت به انتهای کتاب، سخت و آزاردهنده می‌نماید و بهتر بود که توضیح هر کدام از تصاویر در نزدیکی خودش باشد.

در کل می‌توان گفت با توجه به جامعیت آثار مجموعه، که ناشی از حضور طولانی‌مدت عکاس در اکثر مناطق جنگی و در بیش‌تر عملیات‌ها در طول هشت سال جنگ ایران و عراق است، و هم‌چنین تلاش و احساس تعهد او برای پوشش دادن حوادث و حواشی جنگ در کنار اتفاقات اصلی، این کتاب می‌تواند یکی از مهم‌ترین و البته غرورآفرین‌ترین آثار چاپ‌شده در زمینه «هنر عکاسی جنگ»، و همان‌طور که پیش‌تر مطرح شد، یکی از منابع ارزشمند برای بررسی و تحقیق نسل جوان از آن دوران باشد.

منابع

- شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی (۱۳۹۰). شیوه‌نامه نقد و تحلیل آثار و کتب در طراز جهانی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- صادقی، سعید (۱۳۷۹). مجموعه عکس جنگ. تهران: انتشارات روایت فتح.
- فرزانه، سام (۱۳۸۵). گفتگو با سعید صادقی، عکاس جنگ. موجود در <https://www.akkasee.com/article/1385/5968/>
- پایگاه عکس چیلک، بانک اطلاعات عکاسان ایرانی، سعید صادقی. موجود در <https://chiilick.com/?p=111997>
- خبرآنلاین، عبدالمجید حسینی‌راد. موجود در <https://www.khabaronline.ir/news/359046/>
- همشهری آنلاین، سیف‌الله صمدیان. موجود در <https://www.hamshahrionline.ir/news/142516/>